

ΠΟΥ ΕΚΕΙΤΟ Η ΠΑΛΑΙΑ ΘΕΡΜΗ

‘Η ἀκριβὴς θέσις τῆς ἀρχαίας πόλεως Θέρμη, ἀναφερομένης ἡδη ἀπὸ τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα, δὲν εἶναι ἀναντιρρήτως καθωρισμένη. Παλαιότερα ἐπίστευαν, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιτομὴν τοῦ 7ου βιβλίου τοῦ Στράβωνος— Z, 330, 24 —, δτι ἡ Θέρμη ἔκειτο εἰς τὴν θέσιν τῆς μετέπειτα ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου συνοικισθείσης Θεσσαλονίκης (316 π. Χ.).’¹ Άλλοι κατόπιν ἐπολέμησαν τὴν γνώμην ταύτην ἰσχυριζόμενοι πλάνην τοῦ ἐπιτομέως καὶ ἐτοποθέτησαν εἰς τὸ Σέδες καὶ τὴν κοιλάδα μέχρι τῆς παραλίας, ἐπειδὴ εὑρισκον εἰς τὰς γνωστὰς θεομάκας πηγάς ἰσχυρὰν ἔνδειξιν, δπως καὶ πράγματι εἶναι, δτι ἔξ αὐτῶν ὀνομάσθη ἡ πόλις καὶ δ Θερμαῖος ἢ Θερμαϊκὸς κόλπος²). Τὸ αὐτὸ παραδέχεται καὶ δ τελευταῖον γράψας περὶ τοῦ ζητήματος ἐπιφανῆς ἐρευνητὴς τῆς ἀρχαίας γεωγραφίας E. Oberhummer, Realencyclopädie, VA², 2391, ἀρνούμενος πίστιν εἰς τὴν πρώτην ἐκδοχήν.

Ἐν τούτοις καὶ αἱ δύο γνῶμαι ἔχουν, ὡς θὰ ἴδωμεν, περιωρισμένην ἀξίαν καὶ μία τρίτη, συμβιβαστικὴ τῶν ἀντιμαχομένων μερίδων, δτι καὶ εἰς τοὺς δύο τόπους ἔξετείνετο ἡ μικρὰ ἐπικράτεια τῆς ἀρχαίας πόλεως πρὸ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, εἶναι δυνατὸν νὰ προταθῇ. Καὶ τοῦτο ὅχι μόνον ἀπὸ εἰρηνόφιλον διάθεσιν, ἀλλὰ διότι ἡ συμβιβαστικὴ αὐτὴ γνώμη ἀνταποκρίνεται τέλεια καὶ πρὸς ὅλα τὰ μέχρι σήμερον γνωστὰ πράγματα καὶ πρὸς πάσας τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων.

Αφορομὴν εἰς τὴν ἔξετασιν τοῦ τοπογραφικοῦ ζητήματος ἔδωκεν ἡ μελέτη τῶν εὑρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ ἐνήργησε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὸ Μικρὸ Καραμπουρνοῦ, τὴν γλωσσοειδῆ προεξοχὴν πρὸς Ν τοῦ λιμένος, τὸ 1930. Ἡ μελέτη δημοσιεύεται ἡδη εἰς τὸν ἐπιμνημόσυνον τόμον τοῦ ἀειμνήστου Τσούντα, ἑτοιμαζόμενον ὑπὸ τοῦ « Θρακικοῦ Κέντρου », καὶ ἔξ αὐτῆς ὅπως καὶ τῶν παλαιοτέρων ἐρευνῶν τοῦ L. Rey²) ἀποσπῶμεν ἔδῶ, δτι σχετίζεται πρὸς τὴν τοπογραφίαν. Ἐβεβαιώθη, δτι εἰς τὸ Καραμπουρνάκι ὑπῆρχεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, 1000 π. Χ., μικρὸς συνοικισμὸς τοῦ εἴδους τῶν λεγομένων tabe καὶ διήρκεσε μέχρι τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰῶνος καὶ ἵσως καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα. Λείψανα οἰκιῶν ἀδήλου ἐποχῆς,

1. Βιβλιογραφίαν ἴδε παρὰ TAFRALI, Topographie de Thessalonique, 6,5 κέ.

2. BCH, 1917 — 1920, I, 96 — 100, 170 κέ. II, 258. ALBANIA, 1927, 48 κέ.

πάντως δχι πολὺ παλαιᾶς, περίεργοι τάφοι τοῦ 5ου αἰώνος καὶ ἵσως παλαιότεροι, ἐνθυμίζοντες διὰ τὸ σχῆμα των, τοῦ κουλούρου κάνουν, τοὺς θολωτοὺς μυκηναϊκούς, καὶ τὰ ἀποκείμενα εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Πανεπιστημίου πολυίριθμα δστρακα μακεδονικῶν προϊστορικῶν ἀγγείων, πρωτογεωμετρικῶν, νησιωτικῶν τῆς Ρόδου καὶ Χίου — τῶν λεγομένων ναυκρατικῶν — καὶ ἀττικῶν, ἔξω ὃν συνεκροτήθησαν κατὰ μέγα μέρος, ἔξαιρετος σκύφος τοῦ 450 π. Χ., ἀξιόλογος μέγας κρατήρας καὶ πελίκη τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, εἶναι τὰ κυριώτερα εὐρήματα τῆς τελευταίας ἀνασκαφῆς. Τὸ δπωσδήποτε ἐρευνηθὲν μέρος τοῦ συνοικισμοῦ βλέπει πρὸς Β καὶ τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλ' ἀν κρίνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος, διτεῖ δὲν ἔβλαπτε παρὰ τὰς οἰκίας νὰ ὑπάρχουν οἱ τάφοι — πρᾶγμα εὐεξῆγητον δι' ἀτειχίστους κάμας καὶ τὴν κωμηδὸν οἰκουμένην Σπάρτην — εἶναι πολὺ πιθανόν, διτεῖ δ συνοικισμὸς ἔχετείνετο καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ ΒΑ πλευρὰν τοῦ ἀκρωτηρίου, διότι καὶ ἔδω οἱ Γάλλοι, Ἀγγλοι καὶ Ρώσοι μὲ τὰς στρατιωτικὰς ἔγκαταστάσεις των κατὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον (1917) ἥνοιξαν πολλοὺς τάφους καὶ ἔβεβαίωσαν ἔκτεταμένην νεκρόπολιν (Albania, 1927, 48 κέ.). Ὁπως καὶ ἀν ἔχῃ, ἀφοῦ οἱ νεώτεροι ἐκ τῶν ἀνοιχθέντων τάφων φθάνουν μόνον μέχρι τοῦ 4ου αἰώνος, βέβαιον εἶναι, διτεῖ δ συνοικισμός, μικρὸς ἢ ἔκτεταμένος, εἶναι παλαιότερος τῆς ἴδρυσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔπειτα πρέπει νὰ σημειωθῇ, διτεῖ τὸ Καραμπουρνάκι ἀπέχει σχεδὸν ἔξισον ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην δσον καὶ ἀπὸ τὴν κοιλάδα πρὸς Ν, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῇ κανείς, ἀν δ συνοικισμὸς ἀνῆκεν εἰς τοὺς κατοικοῦντας περὶ τὸ Σέδες ἢ τοὺς κατόχους τῆς περὶ τὴν Θεσσαλονίκην παραλίας. Ἡ ἀπὸ τὸν Χορτιάτην κατερχομένη καμηλὴ δάγκις μὲ τέρμα τὸ ἀκρωτήριον δὲν χωρίζει ἀναντιρρήτως τὰς δύο κοιλάδας. Ἀλλ' ἀν ἀποβλέψωμεν εἰς τοὺς λοιποὺς μέχρι τοῦδε βεβαιωθέντας ἀρχαίους συνοικισμοὺς τῶν πέριξ καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τοὺς λιμένας, ἡ κεντρικὴ θέσις τοῦ ἐν λόγῳ συνοικισμοῦ προσλαμβάνει τότε ἴδιαιτέραν σημασίαν.

Ἐνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα τοῦ Δήμιτσα κατὰ τῆς γνώμης τῶν τοποθετούντων τὴν Θέρμην εἰς τὴν θέσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο, διτεῖ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς πόλεως καὶ περὶ αὐτὴν ἔκτος τῶν ἀφθόνων δωματικῶν ἀρχαιοτήτων τίποτε παλαιότερον δὲν παρετηρήθη¹⁾. Τοῦτο ὅμως σήμερον καθόλου δὲν εὐσταθεῖ. Ὁ γνωστὸς Ἀγγλος ἐρευνητὴς τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας W. Heurtley εἰς τὸ τελευταίως δημοσιευθὲν ἔργον του Prehistoric Macedonia, σελ. XXII παραθέτει χάρτην, ὅπου διὰ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης λοφοσειρᾶς τοῦ Χορτιάτη χωρίζει τὴν περιοχὴν τῆς Θεσσαλονίκης (Salonica plain) ἀπὸ τὴν νοτιωτέραν κοιλάδα τῶν Βασιλικῶν.

1. Κριτικὴ μελέτη περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς Θέρμης ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀθήναιον, τ. 7 σ. 258 κέ.

Εἰς τὴν πρώτην σημειώνει τοὺς προϊστορικοὺς συνοικισμούς: 1) τούμπα *Καλαμαριᾶς* = (Μεγάλη) Τούμπα, 2) *Λεμπέτι*, 3) *Καποντζῆδες*, 4) *M. Καραμπονγροῦ* (table) καὶ 5) *Ἀχμποννάρο*, τούμπα δυτικώτερα ἀπὸ τὸ Λεμπέτι. Εἰς τὴν δευτέραν τοποθετοῦνται δύο τούμπες (1 - 2) πλησίον τοῦ χωρίου τῶν Βασιλικῶν, 3) *Γόνα* (*Gona*) — τούμπα μὲ παρακειμένην table —, 4) *Σέδες*, 5) *Τσαΐρ* καὶ 6) *Οὐζουντάλι*. Κατωτέρω παραδέτομεν χάρτην λεπτομερέστερον μὲ περισποτέρους μικροὺς συνοικισμούς.¹⁾ Ἐπειδὴ εἰς πολλὰς ἀπὸ τὰς ἐπιχώσεις αὐτὰς καὶ τὰ ἀνώτατα στρώματα συνελέχθησαν δστρακα τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰώνος, εἶναι πρόδηλον, ὅτι οἱ σχετικοὶ μικροὶ συνοικισμοὶ συνεχίσθησαν ἀπὸ τῆς β' ἡ καὶ μέρους τῆς γ' χιλιετηρίδος μέχρι τῶν νεωτέρων ἴστορικῶν χρόνων. Εἰς τὴν «τραπέζαν» μάλιστα κατὰ τὸ Γόνα τὸ χωριδάκι διετηρήθη καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἀκόμη χρόνους. Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν μὲ ἀσφάλειαν, ὅτι μία μακεδονικὴ πόλις, ὡς ἡ Θέρμη, δὲν παρεῖχε τὸ αὐτὸ δξεωτερικόν, τὸ συνηθισμένον εἰς τὰς πόλεις τῆς νοτίας Ἑλλάδος ἦ καὶ τῆς γειτονικῆς Χαλκιδικῆς, ὅπου συχνότατα διεκρίνετο δ κεντρικὸς τειχισμένος συνοικισμός, τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπὸ τοὺς λοιποὺς δήμους καὶ χωρίδια, τειχισμένα ἥ μή, ποὺ ἦσαν κατεσπαρμένα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κρατιδίου. Κατὰ ταῦτα, ἀν περιορίσωμεν τὴν Θέρμην εἰς τὴν κοιλάδα κάτω ἀπὸ τὸ Σέδες, θὰ τὴν φαντασθῶμεν ὡς συγκειμένην ἀπὸ μερικοὺς ἐκ τῶν μνημονευθέντων συνοικισμῶν καὶ ἄλλους, ποὺ δὲν ἔξακοιβάθηκαν ἀκόμη, μεταξὺ τῶν δποίων ἔνας θὰ ἦτο παραλιακὸς δυτικώτερα τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς καὶ τίποτε περισσότερον. Καὶ τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ δεχθῶμεν διὰ τοὺς κατοικοῦντας τὴν « πεδιάδα » τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου πρὸς τούτοις πολὺ πιθανὸν εἶναι καὶ ἄλλοι ἀρχαῖοι συνοικισμοὶ νὰ ἐκρύψθησαν διαπαντὸς ὑπὸ τὰς μεγάλας καὶ ἐκτεταμένας κατασκευὰς τῆς μετὰ τὸν Κάσσανδρον συνεχῶς κατοικουμένης πόλεως. Ἄλλ' ἐδῶ δὲν λείπουν καὶ ἄλλαι ἐνδείξεις. Πλησίον τῆς Μεγάλης Τούμπας ὁ κ. Στρ. Πελεκίδης ἀνέσκαψεν ἀρκετοὺς τάφους μὲ κορινθιακὰ ἀγγεῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου αἰῶνος ἀν μὴ καὶ παλαιότερα (BCH, 45 [1921] Chiron. 541). Παρὰ τὸ Διοικητήριον, 200 μ. δυτικώτερα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Σαραπείου, εὑρέθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη πολλὰ μαζὶ ἰωνικὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἐνθυμίζοντα κατὰ τὴν μορφὴν τῶν κυματίων καὶ τὰ γλυπτὰ φύλλα τὸν θησαυρὸν τῶν Σιφνίων, ἀν καὶ ὑπολείπονται κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας²⁾. Πλησίον ἀκόμη εὑρέθη κεφαλὴ μικρὰ ἔξ ἀναγλύφου τοῦ τέλους τοῦ

1. Ὁ χάρτης ἐφιλοπονήθη ἐπιμελείᾳ τοῦ ἀγαπητοῦ μου μαθητοῦ κ. κ. ΜΑΚΑΡΟΝΑ, ἐπιμελητοῦ τῶν Ἀρχαιοτήτων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Planches XIII καὶ XVI τοῦ βιβλίου τοῦ L. REY, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine (= BCH, XI.II – XLIII, 1917 – 19).

2. Ὁ κ. κ. ΜΑΚΑΡΟΝΑΣ εἰχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ στείλῃ διεξοδικὴν περιγραφὴν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τούτων μελῶν, συνοδεύσας ταύτην μὲ διαφωτιστικὰ σχεδίασματα. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ δμοιότης των πρὸς τὰ ἐκ Καβάλας εὑρήματα, πρᾶγ-

6ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἡ εἰς τὸν αὐτὸν τόπον εὔρεσις πλειόνων ἀρχιτεκτονικῶν εἶναι ἵσχυρὸς λόγος νὰ πιστεύωμεν, ὅτι δὲν μετεκομίσθησαν ἄλλοθεν ὡς οἰκοδομήσιμον ὑλικόν, ἀλλ' ὅτι ἀνήκουν εἰς γειτονικὸν ἐπιτόπιον κτίσμα. Τμῆμα μεγίστου ἰωνικοῦ κιονοκράνου, συγκομισθὲν παλαιότερον εἰς τὸ Μουσεῖον, δημοσιεύει δ κ. Γ. Μπακαλάκης εἰς τὴν ΑΕ, 1936, 17, εἰκ. 25 - 26 καὶ εὐρίσκει ὅμιοιν πρὸς τὰ κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τῆς Παρθένου τῆς ἀρχαίας Νεαπόλεως κατὰ τὴν σημερινὴν Καβάλαν. Τέλος εἰς τὸ Ζεῦτενλίκ ΒΔ τῆς πόλεως εὑρέθησαν τὸ 1917 ὑπὸ ἔνων ἀρχαιολόγων τῶν συμμαχικῶν στρατῶν τάφοι μὲ ἀγγεῖα τοῦ 5ου αἰῶνος, ὅπως εἰς τὸ Μικρὸ Καραμπουρνοῦ (Albania, 1927, 28 κέ).

Μετὰ ταῦτα πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι γύρω ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς Θεσσαλονίκης ὑπῆρχεν ἄλλη ἀρχαία πόλις, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν Θέρμην, τῆς δποίας τὸ ὄνομα τυχαίως παρέλειψαν οἱ ἀρχαῖοι; Τοῦτο θὰ ἥτο ἐντελῶς παρόλογον, διότι καὶ ἀν λάβωμεν ὑπὸ ὅψει τὰς διαφορετικὰς συνθήκας τῆς ναυσιπλοΐας τῶν παλαιῶν, ποὺ διὰ τὴν μικρότητα τῶν πλοίων των ἡρκοῦντο εἰς σχετικοὺς μικροὺς ὅρμους, δὲν φύγων λιμὴν κατὰ τὴν Θεσσαλονίκην θὰ εἴχε καὶ τότε ἀπὸ Ἑρδᾶς καὶ θαλάσσης πολὺ μεγάλην σημασίαν. Εἶναι φανερόν, ὅτι οἱ ἀπὸ τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀξιοῦ καὶ τοῦ Γαλλικοῦ, τοῦ Ἐχεδώρου τῶν παλαιῶν, κατερχόμενοι εἰς τοῦτον τὸν λιμένα πρῶτον θὰ ἔζητον νὰ ἐπιβιβασθοῦν ἢ νὰ φορτώσουν, ἐκτὸς ἐὰν εἴχον λόγους νὰ προτιμήσουν τὴν Χαλάστραν κατὰ τὴν δεξιὰν ὅχθην τοῦ Ἀξιοῦ, καὶ οἱ εἰσπλέοντες τὸν Θερμαϊκὸν ἥτο ἀδύνατον καὶ ἀσύμφορον νὰ ἀγνοήσουν τὸν τελευταῖον σταθμὸν τοῦ ταξειδίου των. Ἀλλὰ τότε, ἐὰν ἡ παρὰ τὸν λιμένα πόλις ἥτο αὐτοτελής, θὰ ἐπεσκίαζεν ἀσφαλῶς τὴν νοτίαν γείτονα ἢ θὰ ἐμοιρᾶστο μὲ αὐτὴν τὴν φήμην καὶ τὸ ὄνομά της· ἔξαπαντος δὲν θὰ παρεβλέπετο. Ἐξ ἄλλου αἰρεται κάθε δυσκολία, ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι καὶ οἱ τόποι περὶ τὸν βορειότερον μυχὸν τοῦ κόλπου ὑπήγοντο εἰς τὴν αὐτὴν κοινότητα ἢ πόλιν, τὴν Θέρμην, ἀν καὶ φυσικὸν εἶναι νὰ ὠνομάζοντο μὲ ἔνα ἢ περισσότερα τοπικὰ ὄνόματα. Μετὰ τὸν συνοικισμὸν τῆς μεγάλης πόλεως ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου εὔλογον εἶναι, ὅτι τὸ νοτιώτερον τμῆμα τῆς πόλεως διετήρησεν ἐκτὸς μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, ὅπως δὲ Θερμαϊκὸς κόλπος (ἢ Θερμαϊκὸς κατὰ τὸν Πτολεμαῖον) καθ' ὅλην τὴν Ἀρχαιότητα. Πρὸς τούτοις συμφωνοῦν μὲ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ἔξομαλύνονται αἱ δυσχέρειαι περὶ τὰς δύο ἐπιτομὰς τοῦ Στράβωνος, ποὺ τόσον ἐστενοχώρησαν τὸν χρηστὸν μακεδονογράφον Δήμιτσαν.

Ἡ παλαιοτάτη μνεία περὶ τῆς Θέρμης εἶναι τοῦ λογοποιοῦ Ἐκαταίου τοῦ Μιλησίου εἰς τὸ ὑπὸ Στεφάνου τοῦ Βυζ. ἐν λ. Χαλάστρῃ διασωθὲν πολύ-

---

μα ποὺ θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀμοιβαίαν διαφώτισιν τῶν ζητημάτων. Ὁ Μακαρόνας ἀποδίδει μερικὰ εἰς θύρωμα, δπως καὶ δ Μπακαλάκης τὰ ἐκ Καβάλας, ΑΕ, 1936, 26.

τιμον ἀπόσπασμα (FHG 116) : ἐν δ' αὐτῷ (δηλ. τῷ Θερμαίῳ κόλπῳ) Θέρμη πόλις Ἐλλήνων Θρηίκων, ἐν δὲ Χαλάστρῃ πόλις Θρηίκων. Ἐκ τούτου βεβαιούμεθα, δτι ἥδη κατὰ τὸν βον π. Χ. αἰῶνα ἡ Θέρμη ἦτο γνωστὴ Ἐλληνικὴ πόλις καὶ ἔκτοτε δι σχετικὸς κόλπος εἶχε τὸ οἰκεῖον ὄνομα. Λεπτομερέστερα ἐκθέτει δ 'Ηρόδοτος, ὅστις ἐγνώριζε βεβαίως τὸ ἔδγον τοῦ Ἐκαταίου εἰς δι προσέθεσε καὶ ἄλλας πολλὰς εἰδήσεις, τὰ περὶ τὰς παραλίας πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου, ἔξαίρει δὲ ἐμμέσως τὴν τοπογραφικὴν σημασίαν τῆς Θέρμης, τὴν δποίαν δι Ξέρξης ὥσιε τόπον συγκεντρώσεως τῶν ναυτικῶν του δυνάμεων καὶ τοῦ κατὰ ἔηράν μεγάλου στρατοῦ του (VII, 121 — 125). Θὰ ἐλέγαμεν σήμερον, δτι δι μέγας βασιλεὺς ἐχρησιμοποίησε τὴν Θέρμην καὶ τὸν Θερμαϊκὸν ὡς ναυτικὴν καὶ στρατιωτικὴν βάσιν καὶ ὡς δρμητήριον διὰ τὴν περιφέρειαν. Ἀπὸ τῆς Θέρμης κατώπτευσε τὰ μεγάλα δρη ποὺ κλείουν τὴν Θεσσαλίαν, τὸν Ὄλυμπον καὶ τὴν Ὀσσαν καὶ μετὰ ἐπιτόπιον ἔξετασιν τοῦ αὐλῶνος τῶν Τεμπῶν ἀπεφάσισε τὴν διὰ τῆς Πιερίας καὶ τοῦ Ὄλυμπου εἰσβολὴν καὶ ἐκ Θέρμης δι στόλος ἐκινήθη πρὸς τὸ Ἀρτεμίσιον τῆς Εὐβοίας (VII, 128 — 131, 179, 183). Μὲ πολλὴν σαφήνειαν ἀναφέρει δι πατὴρ τῆς ἴστορίας, δτι μετὰ τὴν Ποτείδαιαν κατὰ τὸν ἴσθμον τῆς Παλλήνης εἰναι ἡ Κροσσαίη χώρα, ἡ Κρουσὶς τοῦ Στράβωνος, τῆς δποίας ἀριθμοῦ τὰς πόλεις μὲ τελευταίαν τὴν Αἴνειαν. Τῆς πόλεως ταύτης γνωρίζομεν ἀσφαλῶς τὴν θέσιν, δτι ἔκειτο κατὰ τὸ Μεγάλο Καραμπουρνοῦ σύμφωνα μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λιβίου, δτι ἀπεῖχεν ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης 15 μιλιάρια καὶ ἥτο ἀπέναντι τῆς Πύδνας, (Liv. XLIV, 10. Πρβλ. Plassart BCH, 1921, 55,5). Ἀπὸ τῆς Αἴνειας πρὸς βορρᾶν ἀρχίζει δι Θερμαῖος κόλπος καὶ ἡ Μυγδονία, τῆς δποίας τὸ πρὸς δυσμάς δριον ἀποτελεῖ δι Ἀξιός, δποὶ ἥτο καὶ ἡ Χαλάστρη (= Χαλάστρη τοῦ Ἐκαταίου). Πρὸς τούτοις μετὰ τὴν Αἴνειαν ἀναφέρεται ἀμέσως ἡ Θέρμη καὶ μετ' αὐτὴν κατὰ τὴν πρὸς τὸν Ἐχέδωρον καὶ Ἀξιὸν διεύθυνσιν ἡ ἄλλως ἀσήμαντος Σίνδος. Τόσα δι Ηρόδοτος.

Τὸ 432 π. Χ. δι Ἀθηναῖος στρατηγὸς Ἀρχέστρατος μὲ χιλίους διπλίτας ἀποσπᾷ τὴν Θέρμην ἀπὸ τὸν βασιλέα Περδίκκαν, ποὺ παλαιότερα τὴν κατεῖχεν ὡς σημαντικὴν θέσιν τοῦ πρὸς ἀνατολὰς ἀναπτυσσομένου Μακεδονικοῦ του κράτους (Θουκ. I, 61, 1). Τὸ 429, ἐπειδὴ οἱ Ἀθηναῖοι συνεφιλιώθησαν μὲ τὸν βασιλέα καὶ τὰ συμφέροντά των εἰς τὴν Χαλκιδικὴν ἔπαυσαν νὰ κινδυνεύουν, τὴν ἀποδίδουν πάλιν (Θουκ. II, 29, 6). Βραδύτερον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 4ου αἰῶνος τὴν Θέρμαν, Στρέψαν καὶ Ἀινθεμοῦντα εἶχεν ἀποσπάσει δι στασιαστὴς Παυσανίας, ἀλλ' ἀναγκάζεται ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου στρατηγοῦ Ἰφικράτους νὰ ἀποδώσῃ ταῦτα εἰς τοὺς νομίμους κληρονόμους τοῦ Ἀμύντου, Περδίκκαν καὶ Φίλιππον (Αἰσχ. II, 27). Αἱ ἴστορικαι αὐταὶ εἰδήσεις σημαίνουν βεβαίως τὴν ἔξαιρετικὴν σημασίαν τῆς προκατόχου τῆς Θεσσαλονίκης πόλεως, ἀλλ' ὅχι διλγάτερον εἰς τὸ αὐτὸ συντελεῖ ἡ σύντομος περιγραφὴ Σκύλακος τοῦ Καρυανδέως, διατελέσαντος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ τελευ-

ταίου Δαρείου, ὅστις εἰς τὸν Περίπλον (GGM, 66) ταῦτα μόνον ἔχει νὰ σημειώσῃ : Ἀξιὸς ποταμός, Ἐχέδωρος ποταμός, Θέρμη πόλις, Αἶνεια, Ἑλληνίς.

Φθάνομεν εἰς τὸν Στράβωνα. Ἀτυχῶς ἐκ τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν Θέρμην καὶ τὸν συνοικισμὸν τῆς Θεσσαλονίκης κεφαλαίου, τοῦ Ζ' βιβλίου τῶν Γεωγραφικῶν, διατηροῦνται μόνον περιλήψεις δύο διαφορετικῶν ὑστερωτέρων ἐπιτομέων, ἀλλ᾽ ἡ προσεκτικὴ ἔξτασις τῶν δύο ἐκδοχῶν πεύθει κάθε ἀποκατάληπτον, ὅτι οὐδεμίᾳ ἀντίθεσις μεταξὺ των ὑπάρχει καὶ ὅτι συμπληρώνουσαι ἡ μία τὴν ἄλλην παρέχουν εἰς ἡμᾶς ἀφθόνους καὶ θετικὰς εἰδήσεις. Ἡ ἐπιτομὴ 330, 21, 22 προέρχεται ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Βατικανοῦ καὶ ἡ 330, 22, 23 καὶ 24 ἀνήκει εἰς τοὺς ἄλλους κώδικας. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο περιλήψεις ὑπάρχει ἡ μαρτυρία, ὅτι δὲ Ἀξιὸς ἐκβάλλει μεταξὺ Χαλάστρας καὶ Θέρμης, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει, ὅτι δὲ γεωγράφος εἶχε παραλάβει τὴν περιγραφὴν ἐκ παλαιοτέρων του πηγῶν, παρομοίων πρὸς τὴν τοῦ Ἐκαταίου, ἐπειδὴ κατὰ ταύτην λησμονεῖται ἡ Θεσσαλονίκη. Κατὰ τὰ λοιπὰ παρὰ τὴν ἐν τῷ συνόλῳ διμοφωνίαν τῶν περιλήψεων ὑπάρχουν καὶ μικραὶ διαφορὰὶ ὁφειλόμεναι εἰς τὴν ἀτομικότητα τῶν ἐπιτομέων. Ὁ πρῶτος π. χ. δνομάζει τὴν πόλιν Θεσσαλονίκειαν (20, 21 καὶ 13) δεύτερος Θεσσαλονίκην (24). Ἔπειτα ἐνῷ δ πρῶτος ἐκθέτει ὅτι δὲ Κάσσανδρος συνέψιε τὴν Θεσσαλονίκην (21) « καθελὼν τὰ ἐν τῇ Κρονούσιδι πολίσματα καὶ τὰ ἐν τῷ Θερμαϊώ πόλων περὶ ἕξ καὶ εἴκοσι . . . τῶν δὲ συνοικισθεισῶν ἦν Ἀπολλωνία καὶ Χαλάστρα καὶ Θέρμα καὶ Γαργαρὸς καὶ Αἶνεια καὶ Κισσός.. » δεύτερος συντομώτερος ἀναφέρει (24) ὅτι μετὰ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν ἡ Θεσσαλονίκη ἐστὶ πόλις, ἡ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο· κτίσμα δὲ ἐστὶ Κασσάνδρου. . . μετάφησε δὲ τὰ πέριξ πολίχνια εἰς αὐτήν, οἷον Χαλάστραν, Αἶνειαν Κισσὸν καὶ τινα καὶ ἄλλα ». Ἡ διαφορὰ ὑπῆρχε σκάνδαλον διὰ τὸν Δήμιτσαν καὶ ἄλλους. Διότι πῶς ἦτο δυνατόν, ἔλεγον, ἡ Θέρμη νὰ ὑπῆρχε εἰς τὴν θέσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατὰ τὴν ἄλλην ἐπιτομὴν νὰ καθαιρεῖται καὶ νὰ συνοικίζεται εἰς τὴν μητρόπολιν τῆς Μακεδονίας; Ἡ ἀπορία θὰ ἦτο δικαιολογημένη, ἀν αἱ πόλεις τῶν παλαιῶν ἥσαν ὅπως ἡμεῖς σήμερον τὰς ἀντιλαμβανόμεθα. Ἄλλ' ἡ Θέρμη, δπως ἀνωτέρω εἴδομεν, ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν μικρῶν κωμῶν καὶ ἔξετείνετο εἰς μεγάλην ἔκτασιν ἀπὸ τὸ Σέδες μέχρι τῶν τόπων τῆς κατόπιν Θεσσαλονίκης, ὅτε ἡ μεταξὺ τῶν ἐπιτομῶν ἀντίφασις εἶναι ἐντελῶς φαινομενική. Ἡ, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἡ πρότερας: « ἡ πρότερον Θέρμη ἐκαλεῖτο » δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ εἶναι μόνον σχόλιον τοῦ βυζαντινοῦ ἐπιτομέως — πρβλ. ὅτι καὶ περὶ τῆς Πύδνας δὲ αὐτὸς προσθέτει: ἡ νῦν Κίτρον καλεῖται — καὶ πάλιν τὸ ὑποτιθέμενον σχόλιον σημαίνει λογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐπιτομέως, ὅστις εἰς τὸ κείμενον τοῦ Στράβωνος μετὰ τὸν Ἀξιὸν οὐδεμίαν ἄλλην πόλιν πρὸς ἀνατολὰς ενδισκε παρὰ μόνον τὴν Θέρμην. Διατί νὰ μὴ ἀναφερθῇ ὑπὸ τοῦ γεωγράφου ἡ παλαιοτέρα πόλις περὶ τὸν λιμένα, ποὺ πρέπει νὰ ἦτο σημαντικὴ δπως εἴδομεν; Τὸ παρὰ Στεφ. Βυζ. ἐν λ. Θεσ-

**ΧΑΡΤΗΣ
ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

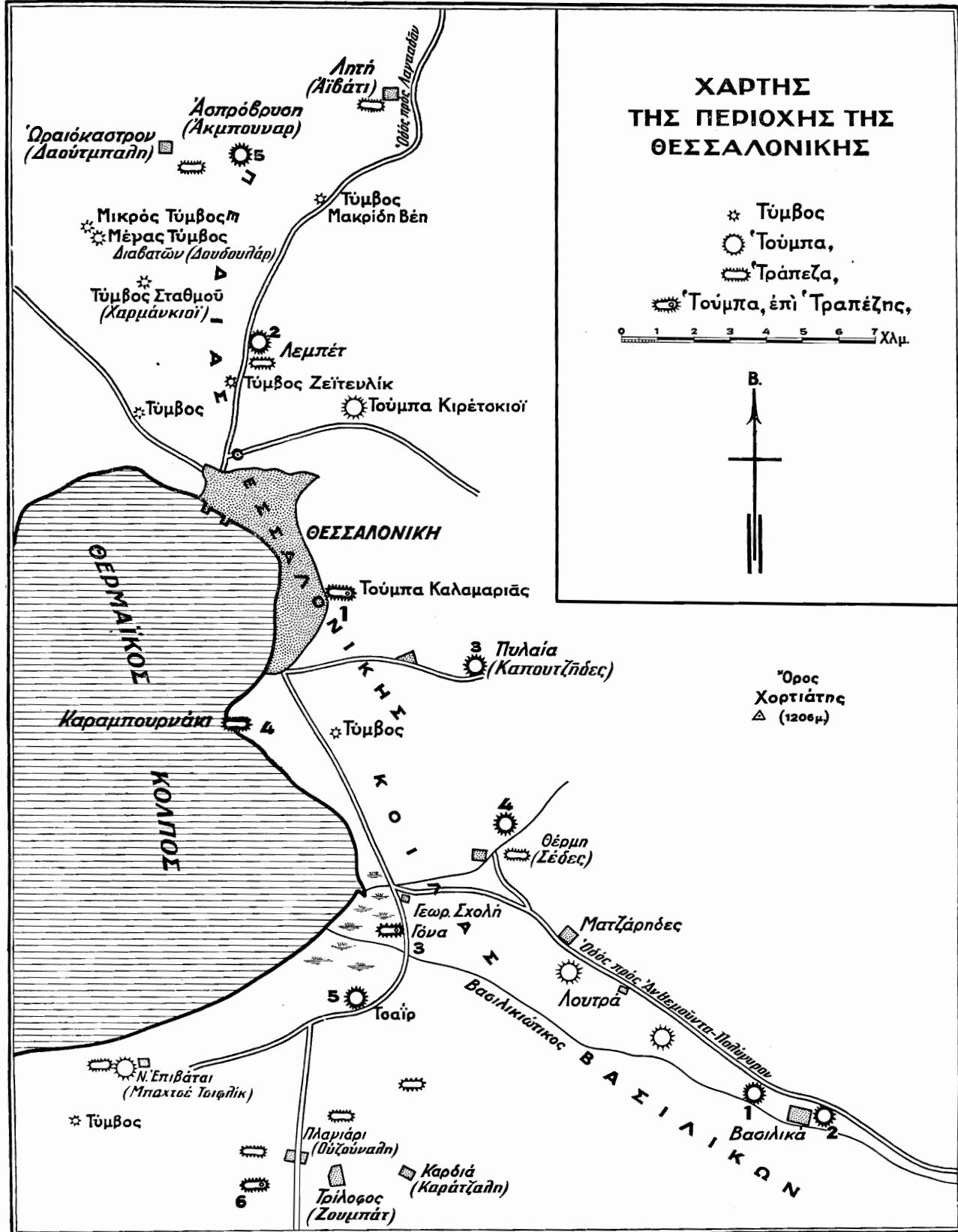
* Τύμβος

○ Τούμπα,

□ Τράπεζα,

◎ Τουύμπα, ἐπὶ Τραπέζης,

0 1 2 3 4 5 6 7 χλμ.

σαλονίκη ἡ ἄρα Ἀλία ἐκαλεῖτο ἐθεωρήθη δικαίως ὑπὸ τοῦ Μείνεκε ἀβέβαιον καὶ διωρθώθη εἰς . . Θέρμα.

Ἡ τελευταία σημαντικὴ μαρτυρία εἶναι τοῦ Πλινίου IV, 10: in ora sinus Macedonica oppidum Chalestra, Pyloros, Lete, medioque littoris flexu Thessalonice..., Therme. "Αν καὶ περὶ τῆς δευτέρας ἀναφερομένης πόλεως τίποτε δὲν γνωρίζομεν καὶ ἡ Λητὴ κατὰ τὸ χωρίον Ἀϊβάτι βιορείως τοῦ Λαγκαδᾶ εἶναι ἀρχετὰ μαρούλιας, ἡ σειρὰ φαίνεται ἀνταποκρινομένη εἰς τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἐκ τῆς διακρίσεως τῆς Θέρμης ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης δὲν ἔπειται ἀναγκαίως, διτὶ καθ' δλους τοὺς χρόνους ἡ παλαιοτέρα πόλις ἦτο περιωρισμένη εἰς τὴν νοτίαν κοιλάδα. Οὔτε μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Κασσάνδρου τὰ καθαυδεμέντα πολίσματα ἐρημώθησαν ἐντελῶς. "Οπως καὶ εἰς ἄλλους παρομοίους συνοικισμοὺς παλαιοτέρους καὶ νεωτέρους (Μεγαλόπολις, Νικόπολις) συνέβη, αἱ συνοικισθεῖσαι πόλεις, ἡ Αἴνεια, ἡ Θέρμη καὶ αἱ λοιπαί, διετήρησαν ἀσφαλῶς μέρος τοῦ πληθυσμοῦ των καὶ κάποιαν πολιτικὴν ὀντότητα μέχρι τέλους.

Ἄφοῦ κατὰ ταῦτα αἱ γραπταὶ μαρτυρίαι ὅχι μόνον δὲν ἀντιτίθενται εἰς τὴν προταθεῖσαν ἐκδοχὴν ἀλλὰ καὶ ἐνισχύουν ταύτην, σκόπιμον εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν ἐν τέλει καὶ πάλιν εἰς τὸ Καραμπουνάκι καὶ τὸ ἐκεῖ ἔργον τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ τοπογραφικὸν ζήτημα δὲν ἀνεκινήθη ἔξι ἀπλῆς περιεργείας. Παρὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὑπάρχουν οἱ τόποι καὶ τὰ ἀφανῆ καὶ ταπεινὰ ὅστρακα, τὰ βίσαλα τῶν χωρικῶν τῆς νοτίας Ἑλλάδος, ποὺ παρέχουν σημαντικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας καὶ ἴστορίας. "Αν ἡ μικρὰ «χερσονησίουσα ἄρα», δριον τοῦ μεγάλου λιμένος πρὸς νότον, δὲν χωρίζει ἀπὸ ἔηρᾶς, ὡς εἴδομεν, τὰς ἐκατέρωθεν κοιλάδας, εἶναι ἀφ' ἐτέρου φανερός ἐνωτικὸς κόμβος τῆς πρὸς βορρᾶν καὶ νότον παραλίας καὶ ὑποδεικνύει σαφῶς τὸν πολιτικὸν σύνδεσμον τῶν περιοίκων. Καὶ δ ἐπ' αὐτῆς ἀρχαῖος συνοικισμὸς εἶναι πολύτιμος μάρτυς τῆς σκοτεινῆς προϊστορίας τῆς Θεσσαλονίκης.

*Athēnai, *Iarouáriοs 1940

Κ. Λ. ΡΩΜΑΙΟΣ